

**RUS TILI GRAMMATIKASINING O'ZBEK TILI
GRAMMATIKASIDAN FARQLARI**

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti
ona tili va adabiyot: rus tili yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Jumamurodova Xurshida

Telefon raqam: +998 90 889 80 79

Elektron manzili: dxs00701@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada rus tili va o'zbek tili grammatikasining xususiyatlari, o'xshash shuningdek farq qiluvchi jihatlar tahlil qilinadi. Xususan, ikkala til grammatikasidagi urg'uning ishlatilishi, rod kategoriyasi, ko'plik, gapdagi so'zlar tartibi, fe'l shakllari kabi farqli jihatlar yoritiladi. Rus tili va o'zbek tili grammatikasini qiyosiy jihatdan o'rganish bu tillarni yaxshiroq tushunishga, rus tilida ham o'zbek tilida ham to'g'ri gap tuzishda va grammatik xatolarni kamaytirishda muhimdir.

Kalit so'zlar: Grammatika, o'zbek tili, rus tili, urg'u, ko'plik, rod, fe'l, leksik, fonetik.

Til insonlar o'rtasidagi muloqot almashinuvining asosiy birligi hisoblanadi. Barcha tillar ham o'zining grammatik, leksik, fonetik xususiyatlariga ega bo'lib, gapda qo'llanishi, grammatik xususiyatlari, so'zlarning ifodalanishi jihatidan bir-biridan farq qiladi. Ma'lumki, o'zbek tili Oltoy tillar oilasining Turkiy guruhiga mansub bo'lib, tipologik jihatdan u agglyutinativ tillar guruhiga kiradi. Rus tili esa dunyodagi eng yirik oila hisoblangan Hind-Yevropa tillari oilasining slavyan guruhiga mansub bo'lib, tipologik tasnifga ko'ra, flektiv til hisoblanadi¹. Rus tilida ham o'zbek tilida ham grammatik tizimida ham o'ziga xos jihatlar mavjud. Rus tilini o'rganuvchilar uchun ularning farqlarini bilish katta ahamiyatga ega.

¹ Y.Hamrayeva.O'zbek va rus tillarining qiyosiy tipologiyasi.Qarshi2007.3b
www.tadqiqotlar.uz

Negaki bir tilning grammatik xususiyatlari ikkinchi tilni o'zlashtirishda ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Masalan, rus tilida grammatik ma'no so'zning oxiri o'zgarishi orqali ifodalansa, o'zbek tilida esa so'zning asosiga turli qo'shimchalar ketma-ket qo'shiladi va har bir qo'shimcha ma'lum bir grammatik ma'no beradi. O'zbek tili: kitob+lar+im+da; Rus tili: книга -> книги -> книге -> книгу -> книгой.

Urg'u orqali farq qilishi. Urg'u og'zaki nutqning muhim vositalaridan biridir. Bu fonetik vosita so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishda katta ahamiyatga ega. Rus va o'zbek tillarida urg'uning o'rni, harakatchanligi hamda so'z ma'nosiga ta'sir qilishi jihatidan sezilarli farqlari bor. O'zbek tilida urg'ular asosan so'zning oxirgi bo'g'iniga tushadi. Rus tilida esa urg'u so'zning boshi, o'rtasi va oxirgi bo'g'iniga tushishi mumkin. Ya'ni, u erkin bo'ladi. Masalan, «потолок» so'zida urg'u oxirgi bo'g'inga, «лётчик» so'zida birinchi, «космонавт» so'zida oxirgi (uchinchi) bo'g'inga tushgan. Ma'lumki, urg'u tushgan bo'g'in boshqa bo'g'inlardan ovoz kuchi bilan ajraladi. Urg'u belgisi (´) zarbdor bo'g'indagi unli ustiga qo'yiladi. Urg'u tushadigan unli tovushlar (harflar) aniq to'g'ri va biroz baland talaffuz qilinadi: молоко – [малакó], лес – [лéc], космонавт – [касманáвт]. Urg'usiz bo'g'inlarning unlilari, odatda, to'g'ri aytilmaydi: [o] harfi zarbdor bo'lmagan bo'g'inda [a] tovushiga yaqin aytiladi. Masalan, молоко – [малакó];

[e] harfi zarbdor bo'lmagan bo'g'inda [и] tovushiga yaqin aytiladi. Masalan, леса – [лисá].

Rus tilidagi urg'uning boshqa tillardagi urg'udan ajralib turadigan muhim xususiyati – uning harakatlanishi sanaladi. Masalan: хорошо – хорошего, вечер – вечерняя. Agar so'zda [ë] tovushi bo'lsa, urg'u faqat shunga tushadi. Masalan: лётчик, своём, ребёнок, бельё, приём. Urg'u yordamida so'zlar ma'nosi ajratiladi: 1) селó – qishloq, село – botdi 2) сóрок – qirq, сорóка – zag'izg'on 3) пóтом – peshana teri bilan, потóм – keyin 4) спáла – pasaydi, спалá – uxlayotgan edi 5) знакóм – tanish, знакóм – belgi bilan. ²[А. Абсаломов. Рус тилини урганишининг энг самарали усуллари. Тошкент, Янги аср авлоди 2013.18b]

Rus tili va o'zbek tili grammatikasining yana farqlaridan biri --- под

kategoriyasidir. O'zbek tilida grammatik под kategoriyasi yo'q, rus tilida esa otlarning под kategoriyasi mavjud. Rus tilida birlik sondagi otlar qo'shimchasiga qarab uch под ga, ya'ni мужской, женский va средний под ga bo'linadi. Мужской под ga undosh bilan tugaydigan so'zlar hamda erkak jinsiga oid папа, дядя, дедушка kabi so'zlar, женский под ga -а va -я bilan tugaydigan, средний под ga -о, -е (ё) harflari bilan tugaydigan so'zlar kiradi. ь belgisi bilan tugaydigan so'zlar мужской yoki женский под da bo'lishi mumkin. Bunday so'zlarning qaysi biri qaysi rodga taalluqli ekanligi haqida yagona qoida yo'q, ammo bunda so'zlarning ba'zilar haqida quyidagilarni eslab qolish kerak. Jumladan, -арь va -тель qo'shimchali so'zlar мужской под ga, -ость, -есть, -ность, -знь qo'shimchali so'zlar женский под ga taalluqlidir.

Masalan: артель, учитель, водитель, букварь, словарь – so'zlari мужской под da, жизнь, болезнь, свежесть, молодость, мудрость, честность, промышленность so'zlari – женский под dadir. Ж, ч, ш, щ tovushlari bilan tugaydigan otlarning мужской под ga taalluqlilariga ь qo'yilmaydi, женской под dagi bunday so'zlarda yumshatish belgisi (ь) bo'ladi. Masalan, мужской под: нож, сторож, мяч, ключ, шалаш, врач, матч, товарищ, борщ... женский под: рожь, речь, печь, вещь². Rus va o'zbek tillarida ko'plik shakllari mavjud, ammo ular hosil qilinishi, qo'llanishi bilan bir-biridan farq qiladi. O'zbek tili grammatikasida ko'plik -lar qo'shimchasi yordamida hosil qilinadi: bola -> bolalar, maktab -> maktablar. Ya'ni so'z shakli saqlanadi, -lar qo'shimchasi esa so'zning oxiriga qo'shiladi. Rus tilida esa ko'plikning hosil qilinishi biroz farq qiladi.

Множественное число (ko'plik son). Otlarning ko'plik sonida asosan to'rtta: -а, -я, -ы, -и qo'shimchalari qo'llanadi.

Masalan,

- стол — столы
- город — города

² Р.Толипова. Рус тилининг амалий грамматикаси. Тошкент. Chashma Print. 2012, 22b]

- река — ре́ки
- улица — улицы
- море — моря́
- здание — здания
- зеркало — зерка́ла

Аммо -мя, -онок (-ёнок) qo'shimchali otlar bulardan mustasnodir. Otlaming ko'plik soni yasallishida qo'shimchalar so'zlarning rodiga qarab qo'llanadi. Bunda: мужской родga taalluqli so'zlarda to'rttala qo'shimcha (-а, -я, -ы, -и) qo'llanadi.

Masalan,

- берег — берега́
- брат — бра́тья
- карандаш — карандаши́
- экран — экраны

Женский родdagi so'zlarda faqat -ы va -и qo'shimchalari qo'llanadi. Masalan, река — ре́ки, улица — улицы. Средний родda esa -а, -я, -и qo'shimchalari qo'llanadi.

Masalan, зеркало — зерка́ла, яблоко — яблоки, здание — здания.

- Мужской род: потолок — потоло́к, нож — ножи́, сапог — сапоги́.

Женский род: рука — руки, вещь — вещи.

Средний род: ухо — уши, очко — очки́.

Otlarning ko'plik soni yasallishida nafaqat urg'u o'zgarishi, balki tovush tushib qolishi (лоб — лбы, сон — сны, потолок — потолки, отец — отцы); tovush almashishi (ухо — уши, друг — друзья); yoki tovush ortishi (мать — матери, стул — стулья) kabi hodisalar uchraydi. Мужской va средний родdagi so'zlarning ko'plik sonidagi -а, -я qo'shimchasini женский род birlik sondagi -а, -я qo'shimchasi bilan adashtirmaslik kerak. Женский родdagi -а, -я qo'shimchali so'zlarni мужской va средний род ko'plik sondagi -а, -я qo'shimchali so'zlardan farqlash uchun har bir so'zning bosh lug'aviy ma'nosini bilish zarur. Masalan, городá — город so'zining ko'pligi; моря́ — море so'zining ko'pligi.

⁴[R.T.Tolipova.Rus tilining amaliy grammatikasi.Toshkent Lesson Press 2019. 36b]

Rus tili va o'zbek tili grammatikasining bir-biridan farq qiluvchi yana bir xususiyatlaridan biri gapda soʻzlarning joylashuv tartibidir. O'zbek tilida gapning odatiy shakli quyidagicha: ega+ikkinchi darajali gap bo'laklari+kesim. Kesim asosan gap oxirida keladi. Masalan: Men kino ko'rdim. O'zbek tilida gapdagi soʻzlarning joylashish tartibi nisbatan barqaror hisoblanadi. Ammo o'zgartirish mumkin bo'lgan holatlar ham mavjud. So'z tartibi o'zgartirilganda asosan fikrni ta'kidlash yoki ma'lum bir so'zga urg'u berish mumkin bo'ladi. Rus tili grammatikasida so'z tartibi erkin hisoblanadi. Uning tartibi quyidagicha: ega+kesim+ikkinchi darajali gap bo'laklari. Masalan: Я читаю книгу. Agarda so'zlar o'rnini almashtirilsa, gapdagi ma'no urg'usi va hissiy bo'yoq biroz o'zgaradi: Книгу читаю я (kitobni aynan men o'qiyapman, urg'u "men" so'ziga tushadi).

Fe'l tizimidagi farqlar. Rus tili va o'zbek tilida fe'l zamonlari mavjuddir. Faqat ularning grammatik tizimi bir-biridan farqli. Masalan,

bordim

boryapman

boraman

Rus tilida:

я пойду

я иду

я пойду

Rus tilining asosiy xususiyatlaridan biri - вид, ya'ni fe'lning turi совершенный вид (tugallangan ish-harakat), несовершенный вид (tugallanmagan ish-harakat) o'zbek tilida mavjud emas. Bunday ma'no o'zbek tilida boshqa grammatik shakllar yoki qo'shimcha so'zlar yordamida ifodalanadi. Shuningdek, rus tilida o'tgan zamondagi fe'l shaxs va son bilan birga род(jins)ga qarab o'zgaradi: он прошёл; она пришла; оно пришло. O'zbek tili grammatikasida esa bunday o'zgarish mavjud emas: u keldi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va rus tillari grammatikasida bir qancha muhim farqlar bor. Bu ularning leksik, grammatik, fonetik xususiyatlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Shu sababli rus tilini yoki o'zbek tilini o'rganishda ikkala til xususiyatlarini

taqqoslash o'rganuvchiga yaxshiroq o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абсаломов А. Рус тилини урганишнинг енг самарали усуллари.- Тошкент, Янги аср авлоди, 2013.- В.476.
2. Hamrayeva Y.O'zbek va rus tillarining qiyosiy tipologiyasi.-Qarshi,2007- В.44.
3. Tolipova T.R.Rus tilining amaliy grammatikasi.-Toshkent: Lesson Press, 2019.-В.258.
4. Толипова Р. Рус тилининг амалий грамматикаси.-Тошкент: Chashma Print.2012,-В.182.